

Олександр СОХАЦЬКИЙ

доктор філософії, докторант, Західноукраїнський національний університет,
Тернопіль, Україна, o.sokhatsky@wunu.edu.ua
ORCID ID: 000-0001-8735-866X

ВПЛИВ ВЕЛИКОГО БІЗНЕСУ НА МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ ТА ГЛОБАЛЬНУ БЕЗПЕКУ У 1618–1946 РОКАХ

Вступ. На фоні загострення геополітичного протистояння між колективним Заходом та Глобальним Півднем під час широмасштабної війни росії проти України країни продовжують використовувати такі домінуючі парадигми міжнародної співпраці, як лібералізація міжнародної торгівлі, глобалізація, інтернаціоналізація та інтеграція національних економік, що ґрунтуються виключно на економічній ефективності без урахування безпекових реалій.

Мета – науково обґрунтувати негативний вплив великого бізнесу на стан глобальної безпеки у 1618–1946 рр. в процесі еволюції парадигм міжнародних економічних відносин та необхідність врахування цього факту у виробленні нових підходів до міжнародної економічної співпраці демократичних країн із сучасними авторитарними та терористичними режимами.

Результати. Визначено чотири етапи зародження, формування та зміни парадигм міжнародних економічних відносин, проаналізовано деструктивну роль великого бізнесу під час їх реалізації, що суттєво впливало на систему глобальної безпеки від періоду початкової допарадигмальності 1618–1648 рр. до формування домінуючої парадигми лібералізації бізнесу та міжнародної торгівлі у 1648–1848 рр., загострення соціальних протиріч у 1848–1917 рр. на фоні критики домінуючих парадигм та її швидкої заміни кейнсіанством з активною участю і контролем держави цих процесів під час двох світових воєн (1914–1946 рр.).

Перспективи подальших досліджень лежать в площині вироблення наукових підходів щодо формування нової стратегії міжнародної торгівлі та інвестиційної діяльності країн Заходу з країнами Глобального Півдня, що має сприяти збереженню обороноздатності демократичних держав і, одночасно, бути взаємовигідною.

Ключові слова: домінуюча парадигма, альтернативна парадигма, міжнародні економічні відносини, глобальна безпека, глобалізація, інтеграція, лібералізація, міжнародна торгівля.

Рис.: 1, табл.: 1, бібл.: 21.

Oleksandr SOKHATSKYI

Ph. D. (Philosophy), doctoral student, West Ukrainian National University, Ternopil, Ukraine,
o.sokhatsky@wunu.edu.ua
ORCID ID: 000-0001-8735-866X

IMPACT BIG BUSINESS ON THE INTERNATIONAL ECONOMIC RELATIONS AND GLOBAL SECURITY IN THE YEARS 1618–1946

Introduction. *Collective West and the Global South, which is taking place during Russia's war against Ukraine, they continue to use such dominant paradigms of international cooperation as the liberalization of international trade, globalization, internationalization and the integration of national economies into the world economy, which are based exclusively on economic efficiency. The above has led to a significant undermining of global security.*

The article uses a multidimensional approach to the historical past for the period 1618–1946 within the framework of imperial, comparative and transnational theories, which made it possible to prove the negative role of big business in the implementation of international economic cooperation between countries, which largely led to the deepening of inequality in economic growth, poverty, social revolutions, and colonial, local, regional and two destructive world wars.

The purpose of the article is to scientifically substantiate the negative impact of big business on the state of global security in the years 1618–1946 in the process of evolution of paradigms of international economic relations and the need to take this fact into account when developing new approaches to international economic cooperation of democratic countries with modern authoritarian and terrorist regimes.

Results. *Four stages of emergence, formation and paradigm changes of international economic relations that significantly influenced the global security system from the initial pre-paradigm period of 1618-1648 to the formation of the dominant paradigm of business liberalization and international trade in 1648-1929 and its rapid replacement by Keynesianism with active participation and state control of these processes during the two world wars.*

Conclusions. *On the basis of a multidimensional approach to the past, it is proved that the economic motives of big business of authoritarian states leveled equality in the implementation of dominant paradigms of international economic relations, which generated inequality and fixation of poverty in less developed countries, provoking civil conflicts in the middle of states and wars between them.*

Keywords: *dominant paradigm, alternative paradigm, international economic relations, global security, globalization, integration, liberalization, international trade.*

JEL Classification: B21, B22, E20, F02, F29.

Постановка проблеми. Сучасний стан міжнародних відносин характеризується повним зламом системи глобальної безпеки та високим рівнем ймовірності розв'язання Третьої світової війни. Ситуація невизначеності щодо збереження існуючого світопорядку через слабку позицію колективного Заходу у протистоянні з Китаєм, росією та

Іраном може призвести до суттєвих змін для західної демократії загалом.

Країни Глобального Півдня не сприймають світопорядок, в якому будь-яка з їхніх країн чи груп не має політичного й економічного впливу на систему глобальної безпеки. Геополітична й економічна конкуренція між авторитарними режимами та демократіями

значно загострилася. Масштабні економічні санкції, введені країнами Заходу на процес здійснення міжнародних економічних відносин з Іраном, КНДР, а віднедавна з росією, не дали очікуваного ефекту.

Націленість великого бізнесу з демократичних країн як учасників міжнародних економічних відносин на дохід дає змогу їхнім партнерам з авторитарних режимів обходити санкції, отримувати значні кошти від продажу сировини та енергоносіїв, які використовують для ведення війн та фінансування тероризму.

Продовження такої практики здійснення міжнародних економічних відносин призводить до суттєвого підриву глобальної безпеки, однак поки що вирішення цієї проблеми у рамках домінуючих парадигм глобалізації, лібералізації міжнародної торгівлі та інтеграції є неможливим. Про цей факт свідчать поодинокі статті політиків, які лише тепер з'ясували, що для збереження миру недостатньо налагодити ефективну взаємовигідну економічну співпрацю [1].

Країни Заходу мають тривалі комерційні та торговельні зв'язки з росією і Китаєм. Розрив цих відносин у багатьох випадках призводить до суттєвих економічних втрат великого бізнесу, що не завжди готовий платити високу ціну за вихід з ринків країн-агресорів та авторитарних режимів.

Надзвичайно високою залишається залежність країн ЄС від енергоносіїв росії, особливо для атомної енергетики. Крім того, можливість отримання надмірної вигоди сприяє пошуку бізнесом шляхів обходу санкцій щодо торгівлі з цими країнами продукцією подвійного застосування, високотехнологічними товарами, зокрема чіпами, які використовують у виробництві зброї тощо [2].

Отже, необхідні нові підходи до реалізації міжнародних економічних відносин, які мали б зберегти глобальну безпеку. Для вирішення цього надважливого завдання

все більше науковців звертаються до історичного досвіду. Так, член Римського клубу Е. Райнерт, який досліджував причини появи бідних країн, вважає, що за умови правильного трактування найважливіші економічні уроки можна почерпнути з історії, наголошуючи на її циклічності, "вочевидь, тут йдеться про широкі паралелі, близькість та подібності, а не буквальне повернення до попередніх умов" [3].

Е. Райнерт довів, що економічні теорії, які використовували як основні парадигми у реалізації міжнародних економічних відносин упродовж останніх п'ятисот років, не завжди позитивно впливали на стан глобальної безпеки.

Після тривалих збройних протистоянь між державами Європи було укладено Вестфальський мир (1648 р.) [4], в якому окреслено умови здійснення міжнародних відносин у політичній та економічній сферах з метою недопущення воєн, основні з яких – територіальна цілісність та суверенітет, рівноправність торговельних відносин, розв'язання конфліктів без застосування військової сили – досі вважаються основоположними у міжнародній практиці.

Упродовж наступних трьох століть між державами Європи та в США постійно відбувалися локальні та регіональні війни, що змінювали політичні устрої та кордони між державами й імперіями, більшість яких стали метрополіями, завоювавши колонії на інших материках за допомогою великого бізнесу, який здійснював асиметричну торгівлю з ними.

На початку ХХ ст. нерівномірність розвитку у країнах Європи досягла критичного рівня, що спричинило низку буржуазних революцій. З'явилися такі альтернативні капіталістичним теорії розвитку, як комунізм та соціалізм. На початку ХХ ст. розпочалися дві світові війни, внаслідок яких на планеті загинули мільйони людей, не тільки від

військових дій, а й від пандемії, голоду та повної руйнації економік воюючих країн.

Вищезазначене актуалізує необхідність вивчення впливу великого бізнесу на реалізацію парадигм міжнародних економічних відносин в системі глобальної безпеки у період з 1618 по 1946 рр. для з'ясування причин провалу ринкових ідей щодо справедливої міжнародної торгівлі між державами, що не лише не сприяли тривалому миру, а й певною мірою призвели до повного зламу міжнародної безпеки на початку ХХ ст.

Історія має здатність повторюватися, тому ретроспективний багатовимірний аналіз минулого допоможе визначити можливі шляхи до вирішення гострих проблем сьогодення. Тим більше, що уже наявні деякі дослідження щодо вироблення передумов для досвідно-орієнтованої теорії як "іншого канону", що суттєво відрізняється від існуючих домінантних парадигм у сучасному глобальному економічному просторі [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як зазначено вище, після Вестфальського миру, що заклав основу міжнародних економічних відносин, чітких економічних теорій сформовано не було, однак ідеї меркантилістів та фізіократів щодо посилення ролі держав в управлінні економічним зростанням доволі активно використовували монархи держав Європи та їхній великий бізнес, починаючи з Ост-Індської та Вест-Індської компаній. Ці компанії володіли не лише значними фінансовими ресурсами, але й мали власні армії, завойовуючи нові території та захищаючи їх, знищуючи водночас корінне населення.

Наступні більше ста років на фоні постійних локальних війн у Європі з'являються ґрунтовні дослідження різних форм міжнародних економічних відносин, що, відповідно до ідей їх авторів, мали сприяти мирному співіснуванню держав та забезпечити стійкий економічний розвиток.

Сучасні вітчизняні дослідники також долучилися до вивчення першоджерел з цієї проблематики. Так, О. Остапенко, В. Ряшко одразу ж після анексії росією Криму та початку воєнних дій на сході України звернулися до вивчення відомої праці І. Канта "Вічний мир. Філософський нарис" (1795), в якій німецький філософ обґрунтував ідею вільної рівноправної торгівлі між державами як засобу забезпечення миру та міжнародної безпеки, відмови від загарбницьких воєн, зосередження держав на захисті прав людини, її свободи, честі та гідності, створення ефективних міждержавних організацій [5]. Більшість ідей І. Канта були реалізовані у ХХ–ХХІ ст. у західних демократіях, зокрема лібералізація міжнародної торгівлі, глобалізація та інтеграція національних економік до світової, що, однак, не сприяло очікуваному миру на планеті.

Для розуміння причин цього феномена використовуємо метод історизму, розглянувши ці процеси у ретроспективі. Ще творець ринкової економіки А. Сміт у роботі "Дослідження про природу і причини багатства народів" [6] стверджував, що ринкова економіка та вільний ринок не потребують жорсткого регулювання, однак є шляхами до розвитку та добробуту держав, основною функцією яких є захист від зовнішніх ворогів. Майже усі наступні дослідники якимось непомітно припинили розглядати економіку у взаємозв'язку з проблемами війни та миру.

Так, Д. Рікардо, будучи послідовником і одночасно опонентом А. Сміта, у роботі "Про принципи політичної економії та оподаткування" [7], виступаючи проти втручання держави у ринок праці, ратував за скасування закону про бідних. Він вважав, що запропонована ним ідея порівняльних переваг обґрунтовує переваги вільної торгівлі між країнами.

Дж. С. Мілль у роботі "Принципи політичної економії" [8] підтримував концепцію

вільної торгівлі між державами, заснованої на ідеї вільної конкуренції. А. Маршалл у праці “Принципи економіки” [9] відстоював ідею економічного інтернаціоналізму як процесу, що сприяє економічному зростанню та добробуту країн-учасниць, вважав, що загальна теорія рівноваги попиту та пропозиції є фундаментальною доктриною, що проходить через усі рамки центральної проблеми розподілу та обміну.

Ці автори зробили значний внесок у розвиток парадигм реалізації економічних відносин у формі міжнародної торгівлі, які домінували до початку ХХ ст. Однак локальні та колоніальні війни не припинялися, зміни кордонів відбувалися постійно, але воєнні дії не виходили за межі континентів, в результаті чого сформувалося хитке середовище глобальної безпеки.

Звернемо увагу та той факт, що саме у той час сформувалася асиметрична несправедлива торгівля кількох європейських держав, яку відповідно до їхніх ліцензій здійснював великий бізнес (Ост-Індська торговельна та аналогічні їй приватні акціонерні компанії). Активи цих компаній у разі перевищували багатство держав, де були розміщені їхні офіси. Вони володіли арміями, за допомогою яких захоплювали території на інших континентах, фактично колонізуючи навіть такі успішні на той час держави, як Індія.

До речі, саме про негативну роль великого бізнесу у міжнародній торгівлі йдеться у бестселері В Далрімпла “Анархія. Безжалюдне піднесення Ост-Індської компанії”, виданому у 2019 та перекладеному в Україні у 2024 р. [10]. У цій книзі лише через чотири роки зруйновано міф про ефективну колоніальну експансію Індії Англією та про перевагу європейської цивілізації над жителями “Східних Індій”.

Повертаючись до минулого, зазначимо, що у європейських державах популярність

теорії Д. Рікардо різко зростала у 1840 рр., її активно застосовували уряди. Наслідки використання цієї теорії у всіх країнах, за винятком Англії та росії, були катастрофічні: голод через неврожаї, різке загострення протиріч між багатими та бідними, що призвело до серії соціальних революцій. Загалом стало зрозуміло, що ринок без виваженої політики держави не здатен вирішити економічні і соціальні проблеми. Саме в цей час з’являються праці К. Маркса, Ф. Енгельса, В. Леніна, які протиставили ідеї комунізму ідеям лібералізму ринку, створивши ідеологію, яка надовго розколола світ.

Геополітична ситуація на початку ХХ ст. різко змінилася – у Європі та США з’явилися приватні великі індустріальні компанії, фундаментальними економічними мотивами яких стало примноження власності, що перевищувало патріотизм щодо своєї країни та її населення. Боротьба великого бізнесу за ринки збуту, дешеvu сировину, можливість здійснювати планетарний і регіональний вплив стали головними рушіями двох світових воєн.

Під час I світової війни 1914 р. загинули мільйони людей на всіх континентах, світ пережив пандемію “іспанського” грипу, було зруйновано економіку країн Європи, шість імперій розпалися, на мапі світу з’явилася комуністична росія. В результаті II світової війни лише економічні втрати досягли 4 млрд доларів, воюючі країни втратили від 60% до 70% свого національного доходу [11].

Цей період завершився створенням двополярного світу та Холодною війною між США разом з колективним Заходом та СРСР. Новий переділ кордонів у Європі та інших континентах закріпила Ялтинська конференція держав-переможців, основним принципом якого залишалася ірредента, а не території, де століттями проживало корінне населення.

Саме у цей час домінантними парадигмами стають альтернативні економічні те-

орії національної та міжнародної економік, представників яких називають кейнсіанцями, за іменем Дж. М. Кейнса, ідеї якого щодо підвищення ролі держави в економічному розвитку, розвинуті у праці “Загальна теорія зайнятості відсотків і грошей” [12], використовували не тільки впродовж двадцяти років після його смерті, вони є актуальними і сьогодні.

В контексті нашого дослідження варто зазначити, що представники кейнсіанства звертали увагу на стимуляційний ефект військових витрат, що за певних умов підвищує зайнятість і, відповідно, попит та добробут населення.

Тому так важливо сьогодні показати науковий сенс вивчення впливу міжнародних економічних відносин на систему глобальної безпеки з самого початку їх становлення, яким вважається укладення Вестфальського миру, звертаючи увагу на економічні мотиви не тільки держав – основних геополітичних гравців, але насамперед великого бізнесу.

Метою статті є теоретичне обґрунтування негативного впливу великого бізнесу на стан глобальної безпеки у 1618–1946 рр. в процесі еволюції парадигм міжнародних економічних відносин та необхідності врахування цього факту у виробленні нових підходів до міжнародної економічної співпраці демократичних країн з сучасними авторитарними та терористичними режимами.

Виклад основного матеріалу дослідження. Економісти після І. Канта рідко пов’язували економічний розвиток з війнами, що не припинялися впродовж усіх цих століть. Представники економічних теорій досліджували ринок, рівновагу попиту та пропозиції, абсолютні та відносні переваги у торгівлі між державами так, якби все це відбувалося у спокійний мирний період, не фокусуючи уваги на економічних інтересах великого бізнесу, який ще з часів Ост-Індійської компанії не тільки схиляв

монархів до колоніальних завоювань, а й утримував армії та вів загарбницькі війни.

Український дослідник економічної історії К. Возний звернув увагу на доволі красномовний факт, що “економіка і війна у якийсь неймовірний спосіб розминаються в людському житті, а пошук взаємного зв’язку між ними начебто й не має традиційного наукового сенсу. Питання взаємозв’язку бізнесу та приватного інтересу з війною чомусь сором’язливо оминають дослідники, істориків не надто цікавить економічна складова війни, а економісти досліджують власний предмет і закони економічної людини в умовах відносного політичного спокою та миру. З точки зору класичних економічних теорій війни ніби відсутні, їх не існує. Реалії ж свідчать про протилежне” [11].

В останні роки дослідники міжнародних відносин зрозуміли, що “в цілому міжнародну безпеку можна визначити як стійкий і ненасильницький світопорядок, заснований на міжнародному праві, що характеризується наявністю сприятливих умов для вільного розвитку держав, забезпеченням в повному обсязі прав і свобод людини, прагненням до високого рівня життя людей” [13].

У теорії і практиці міжнародних відносин поняття “безпека”, починаючи з 80-х рр. ХХ ст., дедалі більше ототожнюється не стільки з національною воєнною безпекою, скільки з множинністю причин, які загрожують безпеці у конкретній країні, та взаємозалежністю держав. Відтак важливо дослідити, як впливали базові парадигми міжнародних економічних відносин на стан глобальної безпеки у минулому задля проведення історичних аналогій з сучасністю.

Міжнародна безпека мала гарантуватися шляхом дотримання суверенітету та територіальної цілісності країн, рівноправних відносин у всіх сферах: економічній, культурній та релігійній. Однак реальні події свідчать, що інтенсивність воєнних кон-

фліктів та воєн на планеті не знижувалася впродовж усього історичного періоду від 1618 р. до 1914 р. Причини такого стану глобальної безпеки більшість дослідників не вбачали у міжнародних економічних відносинах та деструктивній ролі великого бізнесу як учасника цих процесів.

Одним із перших на ці та інші чинники впливу на функціонування суспільств звернув увагу лауреат Нобелівської премії з економіки Н. Дуглас, звернувшись до економічної історії. Цей метод допоміг йому обґрунтувати нездатність неокласичної теорії виявити та інтерпретувати відмінності у функціонуванні суспільств та економік, у використанні ринкових механізмів як в окремо взятий момент часу, так і протягом тривалого періоду. Розглядаючи вплив на економічне зростання технології, населення, ідеології, політики та інститутів, Н. Дуглас звертає увагу на нове розуміння причин тривалих успіхів та криз суспільств впродовж багатьох століть [14].

Досліджуючи послідовні хвилі глобалізації та деглобалізації, що мали місце протягом тисячоліття, Р. Фіндлі та К. О. Рурк також розглядали технологічні та політичні причини цих довгострокових тенденцій. Вони показали, що розширення та скорочення світової економіки було безпосередньо пов'язано з двосторонньою взаємодією торгівлі та геополітики. Використовуючи емпіричні дані та доповнюючи свій систематичний аналіз ідеями сучасної економічної теорії, Р. Фіндлі та К. О'Рурк довели тісний взаємозв'язок торгівлі та війни, взаємну взаємозалежність різних регіонів світу та вирішальну роль, яку ці фактори відіграють у поясненні сучасного економічного зростання [15].

Ґрунтовний аналіз глобальної політики, здійснений британським істориком П. Кеннеді за останні п'ятсот років, чітко довів критичність у відносинах економіч-

ної та військової могутності, показуючи на конкретних історичних прикладах, що розширення стратегічних зобов'язань імперій призводило до збільшення військових витрат, які зрештою перевантажували їх економічну базу та спричинювали довгостроковий спад [16].

Використавши емпірику та результати досліджень авторів [14–16], за допомогою мови програмування Python 3.12.0. побудовано графічну інтерпретацію взаємозалежності міжнародної торгівлі та інтенсифікації війн у період 1618–1914 рр. (рис. 1).

Як свідчать дані рис. 1, у 1618–1700 рр. відбувається поступове зростання обсягів міжнародної торгівлі. Цей період характеризується розвитком колоніальних імперій та початком трикуткової торгівлі рабами з Африки у США, що також сприяла надходженням ресурсів у метрополії.

У 1700–1800 рр. через розширення колоній та впровадження нових торговельних маршрутів спостерігається значне зростання обсягів торгівлі. Індустріальна революція 1800–1914 рр. сприяла різному збільшенню її обсягів завдяки розвитку транспортних технологій та лібералізації торгівлі.

Інтенсивність воєн на рис. 1 відображена за шкалою від 1 (низька інтенсивність) до 5 (висока інтенсивність). Так, у 1630–1700 рр. спостерігалася помірна інтенсивність воєн, переважно відбувалися конфлікти між європейськими державами та колоніями. У 1700–1800 рр. сталася суттєва інтенсифікація воєн (битва при Плессі). У 1800–1914 рр. розгорілися тривалі війни: Наполеонівські, Англо-мансурські, Англо-маратські, Англо-сикхські та повстання в Індії (1857–1858 рр.). Найвища інтенсивність за чотирьохсотий період припадає на I світову війну.

Для дослідження впливу міжнародних відносин на стан глобальної безпеки, крім

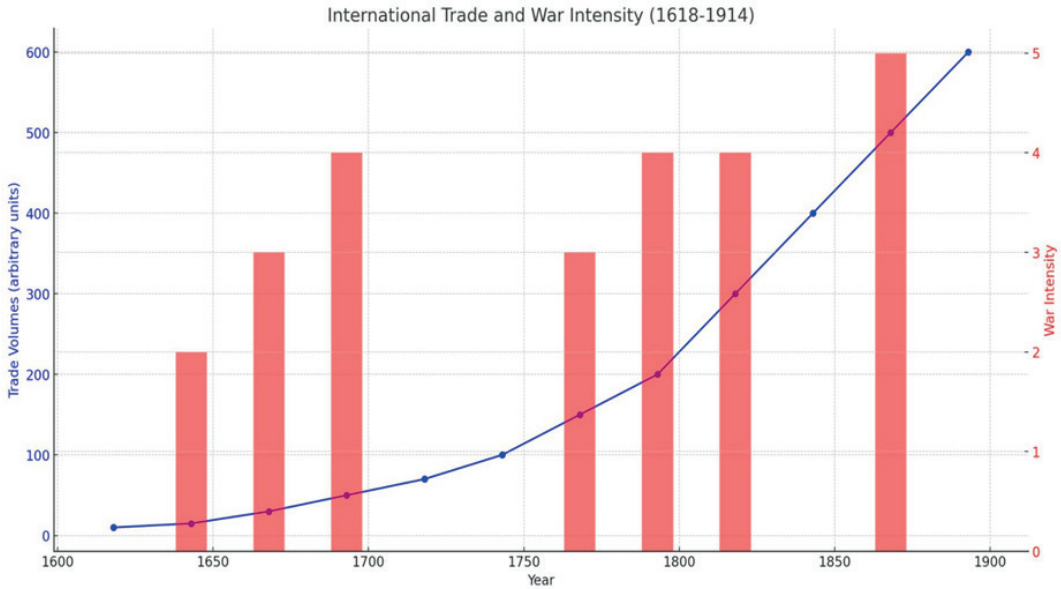

Рис. 1. Міжнародна торгівля та інтенсивність війн у період 1618–1914 рр.*

* Побудовано на основі [14–16] та Python 3.12.

ретроспективного аналізу, використаємо підхід Т. Куна щодо процесу появи нових знань. За визначенням Т. Куна, науковою революцією є гносеологічна зміна парадигми, під якою він розумів визнані всіма дослідниками конкретної галузі знань наукові досягнення, які протягом певного часу дають науковому співтовариству модель постановки проблем і їх вирішення [17].

Таке поєднання дало змогу визначити чотири основних історичних етапи зародження та формування домінантних парадигм міжнародних економічних відносин та їх впливу на стан глобальної безпеки, спростування їх новими теоріями, становлення альтернативних парадигм і перехід їх у статус домінантних через наукову революцію, як це відбулося з переходом від класичної економічної теорії до кейнсіанства між I та II світовими війнами.

I етап (1618–1648 рр.) характеризується закладенням основ європейського порядку та міжнародних відносин між

державами, закріплених Вестфальським миром 1648 р., після завершення тридцятилітньої війни. Домовленість держав щодо збереження суверенітету та територіальної цілісності відповідає періоду початкової допарадигмальності теорій міжнародних економічних відносин, коли тільки зароджувалися економічні доктрини меркантилістів та фізіократів, які мали протилежні погляди на природу багатства, роль держави та свободи підприємництва у цих процесах. Саме у цей період створюються Ост-Індські компанії, які отримали від монархів Англії, Франції, Іспанії та Нідерландів ліцензії на здійснення міжнародної торгівлі на інших континентах з метою їх колонізації. Як бачимо, уже тоді діяли подвійні стандарти щодо світового порядку для держав Європи й інших частин світу.

II етап (1648–1848 рр.) є найбільш тривалим. У цей час спостерігаються постійні війни з колоніями, між державами Європи та на територіях багатонаціональних держав.

З-поміж інших варто згадати Національну революцію (1648–1676 рр.) на етнічних українських землях, як складний політичний процес створення козацької України та її поглинання російською імперією. Великий вплив на подальший розвиток Європи мала Французька революція. Безпекова ситуація сформувалася зокрема і через реалізацію міжнародних економічних відносин на основі використання класичної економічної теорії та політекономії. Саме тоді утворилася домінантна парадигма ринкової економіки, лібералізації торгівлі як засобу збереження миру.

III етап (1848–1914 рр.). Економічна та продовольча криза у Європі, що спровокували революції майже у всіх країнах, за винятком Англії, спричинила гостру критику існуючих парадигм та появу нових політичних теорій, що пропонували заміну лібералізму ринкової економіки соціалізмом та комунізмом. Протиріччя нерівномірного розвитку на початку ХХ ст. досягли максимальних масштабів, що призвело до I світової війни.

IV етап (1914–1946 рр.) є крахом глобальної безпеки, це період двох світових воєн, що призвели до загибелі мільйонів людей, знищення економік країн Європи, бідності, голоду, епідемій, захоплення більшовиками влади у Росії, які почали реалізувати ідеї К. Маркса та В. Леніна, створення СРСР. Після II світової війни відбулося формування двополярного світу, переможці у війні опинилися у двох протилежних полюсах. Безпекові реалії супроводжувалися економічною науковою революцією – швидким переходом до альтернативної парадигми – кейнсіанства, що швидко стала домінантною, оскільки за її допомогою була подолана економічна криза у США. У цей період роль держави суттєво зростає (табл. 1).

Зауважимо, що на процес здійснення міжнародних відносин впродовж усієї історії активно впливали представники велико-

го бізнесу. Вище уже зазначалося, що перш ніж перейти під контроль Британії Індія опинилася в руках приватної фірми – акціонерного товариства купців, чия штаб-квартира у Лондоні налічувала лише кілька десятків співробітників. А вже до середини ХVIII ст. Ост-Індська компанія стала першою в світі транснаціональною корпорацією, яка не лише контролювала левову частку світової торгівлі, а й розв'язувала війни, змінювала правителів, учиняла заколоти, скуповувала політиків і безкарно скоювала численні злочини проти населення колоній.

Доконаним історичним фактом вважається, що Густав Крупп фон Болен, який у 1914 р. очолював німецьку династію “гарматних королів”, був одним із тих, хто ратував за війну до повної перемоги. За даними журналу DW (2011), на його заводах тоді працювало близько 150 тисяч людей. Чистий прибуток концерну становив астрономічну на той час суму – 430 млн марок.

Факти співпраці великого бізнесу з авторитарними режимами, які вели війни, не є лише надбанням минулого. Серед компаній, які залишилися працювати в Росії під час війни проти України, найбільшу частку становлять німецькі, американські та японські. Станом на 2023 р. лише 9% із майже півтори тисячі світових компаній покинули російський ринок. “Загальний річний виторг цих 1200+ компаній у Росії – майже 290 мільярдів доларів. Це п'ята частина ВВП Росії. Окрім того, ці компанії ще й сприяють мобілізаційним заходам” [18].

Тобто, міжнародні економічні відносини, зокрема лібералізація торгівлі, впродовж багатьох століть у більшості випадків не сприяли збереженню глобальної безпеки, в тому числі через дію великого бізнесу, а також інших не економічних чинників. Оскільки збереження глобальної безпеки є місією сучасної цивілізації, представники економічної науки мають враховувати ці чинники.

Етапи зміни парадигм міжнародних економічних відносин в системі глобальної безпеки у період з 1618–1946 рр.*

Стан глобальної безпеки	Формування парадигм міжнародних економічних відносин
Етап 1.	
<p>1618–1648 рр. Укладення Вестфальського миру Завершення тривалої війни в Європі. Зобов'язання дотримуватися принципів державного суверенітету, колективної відповідальності, права нації на самовизначення, гарантії збереження миру у здійсненні міжнародних відносин. Створення приватних Ост-Індських акціонерних компаній з ліцензіями на здійснення міжнародної торгівлі від Англії, Іспанії, Франції, Нідерландів. Започаткування колоніальної ери.</p>	<p>Початкова допарадигмальність Відсутність парадигм, поява перших дослідників міжнародних економічних відносин. Меркантилісти відзначали головну роль держави при створенні багатства, зокрема А. де Монкретьєн вважав колонізацію нових земель необхідною умовою забезпечення економічного зростання метрополій. Фізіократи Т. Кене, А. Тюрго головними факторами вважали свободу підприємництва і торгівлі за мінімального втручання держави.</p>
Етап 2	
<p>1648–1848 рр. Постійні війни у Європі, США та зміни кордонів, становлення колоніальної ери Постійні війни з колоніями, між державами Європи та на територіях багатонаціональних держав. Реалізація потреб великого бізнесу (Ост-Індійських та Вест-Індійських компаній) щодо примноження власності та монархів у нових територіях (колоніях). Феномен колоніальної торгівлі, заострення протиріч нерівномірного розвитку держав</p>	<p>Домінантна парадигма – класична економічна теорія Ринкова економіка, вільна торгівля як шлях до вічного миру, економічний інтернаціоналізм сприяє економічному зростанню та добробуту в міжнародному масштабі. А. Сміт, І. Кант, Д. Рікардо, А. Маршал та інші.</p>
Етап 3	
<p>1848–1914 рр. Кардинальна зміна міжнародного політичного ландшафту, створення умов для збройного протистояння в країнах Європи, революції у всіх країнах Європи Голодні 1840-і роки, заострення соціальної нерівності у країнах Європи, створення класів капіталістів та найманих працівників (пролетаріїв), безпрецедентне зростання соціальних ризиків та руйнування основ глобальної безпеки напередодні I світової війни.</p>	<p>Поява альтернативних теорій, фіксація численних аномалій Вільну торгівлю, лібералізм і політику невтручання критикують усі представники філософських, політичних, економічних та соціальних наук. К. Маркс, Ф. Енгельс, В. Ленін (комунізм, соціалізм, боротьба класів за владу), Б. Гільдербрант, Д. С. Міль (критика вільної торгівлі).</p>
Етап 4.	
<p>1914–1946 рр. Крах глобальної безпеки на планеті I Світова війна: крах шести імперій, створення комуністичної росії, милітаризація економік Німеччини, Італії, Японії. Створення осі Берлін-Токіо-Рим. 1939–1946 рр. II Світова війна і новий переділ світу; створення Міжнародного валютного фонду (МВФ), Міжнародного банку реконструкції та розвитку (МБРР), Світового банку (СБ); Велика депресія у США (1929–1933 рр.); економічна криза у Європі.</p>	<p>Кейнсіанська революція – домінантна парадигма (парадигмальний зсув) Дж. М. Кейнс та його послідовники запропонували роль держави за процесом міжнародних економічних відносин, державний протекціонізм тощо, вирішення проблем криз шляхом створення робочих місць. Суттєве підвищення ролі держав у економіці та міжнародних економічних відносинах, зокрема і великого бізнесу, який отримував надприбутки, фінансуючи учасників війни з обох сторін.</p>

* Систематизовано на основі [17].

Актуальним у цьому контексті є дослідження фахівця з політичного менеджменту І. Алексеєнко [19], яка ще двадцять років тому стверджувала, що “нині склалася певна макросистема цивілізацій, які мають наддержавний, надрелігійний, надетнічний характер”, а диференціація між цивілі-

заціями щодо основних макроекономічних показників набула таких загрозливих диспропорцій, що вимагає нагальної розбудови нових міжнародних механізмів (або вдосконалення наявних) щодо врегулювання майбутніх цивілізаційних конфліктів. Як бачимо, ці рекомендації не тільки

не втратили актуальності, а й набули небувалої гостроти.

Питання філософії безпеки із сталим розвитком пов'язав український дослідник В. Горлинський [20], справедливо вважаючи, що узгодження економічних, соціальних та екологічних цілей розвитку країн світу могло би стати філософією глобальної безпеки, однак в реаліях краху існуючого світопорядку поки що видається нездійсненним завданням.

Ще у 2009 р. політолог Г. Перепелиця, аналізуючи нову на той час парадигму європейської безпеки, зазначав, що "поділ Європейського континенту на середовища безпеки й небезпеки, невизначеності та нестабільності дав шанс росії в східній частині Європи реалізувати політику реваншу з метою реставрації російської державності й включення її в євразійський (російський) цивілізаційний простір з авторитарними цінностями" [21].

Отож, нехтування геополітичними аспектами та недооцінка небезпеки глибокої економічної інтеграції Європи з росією через п'ятнадцять років призвели до масштабної війни на континенті, яка може спричинити поразку Західної демократії загалом.

Висновки. Підсумовуючи вищезазначене, можна зробити відповідні висновки і узагальнення.

1. Запропонований у статті методологічний підхід щодо поєднання ретроспективного аналізу становлення теорій міжнародних економічних відносин та наслідків їх використання державами світу для збереження глобальної безпеки у період 1618–1946 рр., одночасно з використанням наукової періодизації появи нових знань Т. Куна, дав змогу виокремити чотири етапи зародження та формування доміантних парадигм, появи чисельних аномалій, що їх не підтверджували, становлення альтернативних парадигм і перехід їх у статус

доміантних через наукову революцію, як це відбулося з кейнсіанством під час двох світових воєн.

2. Дослідження показало, що історія повторюється. Сучасний стан глобалізації, лібералізації торгівлі, глибокої інтеграції економік країн до світової не сприяли становленню справедливого світопорядку та досягненню глобальної безпеки. Натомість можна стверджувати про його повний злам.

3. Нерівність економічного та соціального розвитку, бідність держав, міжнародний тероризм, воєнні конфлікти та війни, зокрема росії проти України та Ізраїлю проти Ірану, загострили геополітичне протистояння Заходу та Півдня, що може у будь-який момент перерости у III світову війну. Потрібен інший підхід до реалізації міжнародних економічних відносин з огляду на збереження глобальної безпеки. Особливу увагу демократичні держави мають приділяти міжнародним економічним відносинам великого бізнесу з контрагентами з авторитарних країн, щодо недопущення продажу нових технологій та товарів подвійного використання, що дає змогу останнім фінансувати тероризм і війни.

Список використаних джерел

1. Слотер Е-М. *Складне завдання. Як будувати відносини з росією та Китаєм далі?* URL : <https://nv.ua/ukr/opinion/chomu-rosiya-pochala-viynu-shcho-chekaye-na-zahid-i-moskvu-kitay-ostanni-novini-50258192.html>.
2. Мірошніченко Б. *Привид третьої світової. Як Росія і Китай змусили переозброїтися увесь світ.* URL : <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/08/5/690046/>.
3. Райнерт Е. С. *Як багаті країни стали багатими... І чому бідні країни залишаються бідним ; пер. з англ. Я. Сінайко / за наук. ред. В. Галасюка. Київ: Саміт-Книга. 2019. 416 с.*
4. Щербак В. О. *Вестфальський мир 1648 р. Енциклопедія історії України: Т. 1: А-В / під ред.*

В. А. Смолій. НАН України. Інститут історії України. Київ: Наукова думка. 2003. 688 с. URL : http://www.history.org.ua/?termin=Vestfalskyj_my_1648.

5. Остапенко О. І., Ряшко В. І. Кант. Війна і мир. Важкий шлях до вічного миру. 2015. URL : <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/may/2517/vnulpurn201581333.pdf>.

6. Сміт А. Дослідження про природу і причини багатства народів / пер. з англ. О. Васильєвої, М. Межевікіної, А. Малієвського. Наш формат. 2019. 722 с.

7. Ricardo D. On the principles of political economy and taxation. URL : <https://socialsciences.mcmaster.ca/econ/ugcm/3ll3/ricardo/Principles.pdf>

8. Mill J. S. Principles of political economy. London, 1848. 593 p. URL : https://books.google.com.ua/books?id=hloBAAAAQAAJ&q=editions:t7zOpA7-edsC&pg=PR1&redir_esc=y#v=onepage&q=editions%3At7zOpA7-edsC&f=false.

9. Маршал А. Принципи економіки. Електронна книга. URL : <https://www.econlib.org/library/Marshall/marP.html>.

10. Dalrymple W. The anarchy. The East India company, corporate violence and the pillage of an empire. URL : https://www.researchgate.net/publication/336956354_The_Anarchy_The_East_India_Company_Corporate_Violence_and_the_Pillage_of_an_Empire.

11. Возьний К. З. Війна: від економічних мотивів до наслідків. Економічний часопис—XXI. 2010. № 9–10. С. 12–18. URL : <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/45575/03-Vozniy.pdf?sequence=1>.

12. Keynes J. M. The general theory of employment, interest and money. URL : https://www.files.ethz.ch/isn/125515/1366_KeynesTheoryofEmployment.pdf.

13. Попович Г. Міжнародна безпека як глобальна проблема сучасності. Міжнародний науковий вісник. 2020. № 2. С. 133–141. URL : <http://visnyk-international.uzhnu.edu.ua/issue/view/14570>.

14. North D. C. Institutions, institutional change and economic performance. Cambridge

University Press. 1990. № VIII. P. 152; trad. it. Bologna, Il Mulino, 1994. URL : <https://www.cambridge.org/core/journals/italian-political-science-review-rivista-italiana-di-scienza-politica/article/douglass-c-north-institutions-institutional-change-and-economic-performance-cambridge-cambridge-university-press-1990-viii-pp-152-trad-it-bologna-il-mulino-1994/A174A35F82E697B31D226AB9C116A2B9>.

15. Findlay R., O'Rourke K. Power and plenty: trade, war and the world economy in the second millennium. Princeton University Press, 2009. 648 p. URL : https://books.google.com.ua/books?id=v1oU3DEpsd8C&pg=PA1&hl=uk&source=gbs_toc_r&cad=2#v=onepage&q&f=false.

16. Kennedy P. The rise and fall of the great powers: economic change and military conflict from 1500 to 2000. URL : <https://fsi20183.wordpress.com/wp-content/uploads/2018/11/paul-kennedy-the-rise-and-fall-of-the-great-powers-economic-change-and-military-conflict-from-1500-to-2000-random-house-1987.pdf>.

17. Кун Т. Структура наукових революцій. Київ : Port-Royal, 2001. 228 с. URL : <http://litopys.org.ua/kuhn/kuhn.htm>.

18. Кузнецова К. Бізнес на крові українців: лише 9% світових компаній покинули ринок РФ. URL : <https://tsn.ua/svit/biznes-na-krovi-ukrayinciv-lishe-9-svitovih-kompaniy-pokinuli-rinok-rf-2263201.html>.

19. Алексеєнко І. Світові цивілізації в історичній динаміці. Політичний менеджмент 2004. № 3. С. 152–162. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/PoMe_2004_3_18.

20. Горлинський В. В. Філософія безпеки і сталого людського розвитку: ціннісний вимір : монографія. Київ: Вид. ПАРАПАН, 2011. 390 с. URL : https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/57621/1/Monohrafiia_Horlynskyi.pdf.

21. Перепелиця Г. М. Парадигма нової архітектури європейської безпеки. Науковий вісник Дипломатичної академії України. 2009. Вип. 15. С. 99–105. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdau_2009_15_14.

References

1. Sloter, E-M. (2023). *Skladne zavdannia. Yak buduvaty vidnosyny z Rosiia ta Kytaiem dali? [A difficult task. How to build relations with Russia and China further?]* Available at: <https://nv.ua/ukr/opinion/chomu-rosiya-pochala-viynu-shcho-chekaye-na-zahid-i-moskvu-kitay-ostanni-novini-50258192.html>.
2. Miroshnychenko, B. (2022). *Pryvyd tretoi svitovoi. Yak Rosiia i Kytai zmusyly pereozbroi-itysia uves svit [The ghost of the third world. How Russia and China forced the whole world to rearm]*. Available at: <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/08/5/690046/>.
3. Rainert, E. S. (2019). *Yak bahati krainy staly bahatymy... I chomu bidni krainy zalishaiutsia bidnymy [How rich countries became rich...And why poor countries remain poor]*. (Trans. Y. Sinaiko). (Ed. V. Halasiuk). Kyiv: Samit-Knyha [in Ukrainian].
4. Shcherbak, V. O. (2003). *Vestfalskyi myr 1648 r. [Peace of Westphalia in 1648]* Entsyklopediia istorii Ukrainy. (Vd. 1: A-V). (Ed. V. A. Smolij). NAN Ukrainy. Instytut istorii Ukrainy. Kyiv: Naukova dumka. Available at: http://www.history.org.ua/?termin=Vestfalskyj_myr_1648/.
5. Ostapenko, O. I., Riashko, V. I. (2015). *Kant. Viina i myr. Vazhkyi shliakh do vichnoho myru [Kant. War and peace. A difficult path to eternal peace]*. Available at: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/may/2517/vnuulpurn201581333.pdf>.
6. Smit, A. (2019). *Doslidzhennia po pryrodu i prychny bahatstva narodiv [An Inquiry into the nature and causes of the wealth of nations]*. (Trans. O. Vasyliieva, M. Mezhevikina, A. Malivskiyi). Nash format [in Ukrainian].
7. Ricardo, D. *On the principles of political economy and taxation*. Available at: <https://socialsciences.mcmaster.ca/econ/ugcm/3ll3/ricardo/Principles.pdf>.
8. Mill, J. S. (1848). *Principles of political economy*. London. Available at: <https://books.google.com.ua/books?id=hloBAAAAQAAJ>.
9. Marshal, A. *Pryntsypy ekonomiky [Principles of Economics]*. Elektronna knyha. Available at: <https://www.econlib.org/library/Marshall/marP.html> [in Ukrainian].
10. Dalrymple, W. (2019). *The anarchy. The East India company, corporate violence and the pillage of an empire*. Available at: https://www.researchgate.net/publication/336956354_The_Anarchy_The_East_India_Company_Corporate_Violence_and_the_Pillage_of_an_Empire.
11. Voznyi, K. Z. (2010). *Viina: vid ekonomichnykh motyviv do naslidkiv [War: from economic motives to consequences]*. *Ekonomichnyi chasopys–XXI – Economic Journal–XXI*, 9–10, 12–18. Available at: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/45575/03-Voznyi.pdf?sequence=1>.
12. Keynes, J. M. *The general theory of employment, interest and money*. Available at: https://www.files.ethz.ch/isn/125515/1366_KeynesTheoryofEmployment.pdf.
13. Popovych, H. (2020). *Mizhnarodna bezpeka yak hlobalna problema suchasnosti [International security as a global problem of modern times]*. *Mizhnarodnyi naukovyi visnyk – International Scientific Bulletin*, 2, 133–141. Available at: <http://visnyk-international.uzhnu.edu.ua/issue/view/14570>.
14. North, D. C. (1990). *Institutions, institutional change and economic performance*. Cambridge University Press, 152. Available at: <https://www.cambridge.org/core/journals/italian-political-science-review-rivista-italiana-di-scienza-politica/article/douglass-c-north-institutions-institutional-change-and-economic-performance-cambridge-cambridge-university-press-1990-viii-pp-152-trad-it-bologna-il-mulino-1994/A174A35F82E697B31D226AB9C116A2B9>.
15. Findlay, R., O'Rourke, K. (2009). *Power and plenty: trade, war and the world economy in the second millennium*. Princeton University Press, 648. Available at: https://books.google.com.ua/books?id=v1oU3DEpsd8C&pg=PA1&hl=uk&source=gs_bs_toc_r&cad=2.
16. Kennedy, P. (1989). *The rise and fall of the great powers: economic change and military conflict from 1500 to 2000*. Available at: <https://fsi20183>.

wordpress.com/wp-content/uploads/2018/11/paul-kennedy-the-rise-and-fall-of-the-great-powers_-economic-change-and-military-conflict-from-1500-to-2000-random-house-1987.pdf

17. Kun, T. (2001). *Struktura naukovykh revoliutsii* [The structure of scientific revolutions]. Kyiv: Port-Royal. Available at: <http://litopys.org.ua/kuhn/kuhn.htm>.

18. Kuznetsova, K. (2023). *Biznes na krovi ukraintsiv: lyshe 9% svitovykh kompaniy pokynuly rynek RF* [Business is in the blood of Ukrainians: only 9% of global companies have left the Russian market]. Available at: <https://tsn.ua/svit/biznes-na-krovi-ukrayinciv-lyshe-9-svitovih-kompaniy-pokinuli-riнок-rf-2263201.html>.

19. Alekseenko, I. (2004). *Svitovi tsyvilizatsii v istorychnii dynamitsi* [World civilizations in historical dynamics]. *Politychnyi menedzhment*, 3, 152–162. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PoMe_2004_3_18.

20. Horlynskyi, V. V. (2011). *Filosofia bezpeky i staloho liudskoho rozvytku: tsinnisnyi vymir* [The philosophy of security and sustainable human development: a value dimension]. Kyiv: Vyd. PARAPAN. Available at: https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/57621/1/Monohrafiia_Horlynskyi.pdf.

21. Perepelytsia, H. M. (2009). *Paradyhma no-voi arkhitektury yevropeiskoi bezpek* [The paradigm of the new European security architecture]. *Naukovi visnyk Dyplomatychnoi akademii Ukrainy – Scientific Bulletin of the Diplomatic Academy of Ukraine*, 15, 99–105. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdau_2009_15_14.